

DOLGOZATOK

A REFORMÁTUS THEOLOGIAI TUDOMÁNY KÖRÉBŐL.

KIADJÁK:

Az erdélyi református egyházkerület
kolozsvári theol. fakultásának tanárai.

10.

A szociális és gazdasági törekvések theologiai- etikai megítélése.

(A szocializmus és a kommunizmus.)

Irta:

Dr. Tavaszy Sándor.

CLUJ-KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1931.

[Vákát oldal]

1. A jelenkori szociális és gazdasági elméletekben és irányokban élő és ható törekvések „theologiai” megítélése olyan vállalkozás, amely első tekintetre illetéktelen beavatkozásnak látszik. Éppen ezért sokan megmosolyogják, vagy éppen bosszankodnak rajta, ha ugyan megbotránkozva vissza nem utasítják az azzal való foglalkozást. A kérdésnek ezen a beállításán azonban lehet mosolyogni is, lehet bosszankodni is és botránkozni is, mi azonban ama Lélek által, amely „mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységeit is”, kényszerítve vagyunk, hogy „megismerjük azokat, amiket Isten ajándékozott nekünk”. Már pedig Isten ajándéka minden, mert minden, ami van az Ő teremtményeiből van. Az ég, a föld, az élet, a szociális együttélés kharizmái és a mi mindennapi kenyerünkben kifejezett gazdasági javak: mind az Úristen ajándékai. *Semmiféle hamis illúzió kedvéért nem engedhetjük meg, hogy a szociális és a gazdasági javak az Isten ajándékainak skálájából kitörültsenek.* De még azt sem engedhetjük meg, hogy ezeknek a javaknak a jelentőségét bárki, bármicsoda érdekből csökkentse. A szociális és gazdasági javaknak a nélkülözhetetlensége, az emberi életben, mutatja, hogy az embert a természeti feltételektől elszakítani nem lehet, de nem lehet maradék nélkül úgy elszellemiesíteni sem, hogy káros reakciók ne támadnának nyomában. A református keresztyén theologiai gondolkodás ősi sajátja az a gondolat, hogy Isten Igéje az egész emberhez szól, Isten az egész embert állítja a saját akarata szolgálatába, Isten tehát az egész emberre igényt tart és az egész embert igénybe veszi.¹ Ezért Isten az egész embert a gondviselése alatt tartja, tehát mindazok a javak, amelyekre az egész embernek szüksége van, mind az ő ajándékainak a sorába tartoznak. Ebből a szempontból nézve

¹ Ide vonatkozó gondolataimat kifejtettem „A kálvinizmus világmisziója” c. könyvecskémben. Megjelent Budapesten 1929. „Soli Deo Gloria” kiadásában.

a kérdést, határozottan állíthatjuk és vallhatjuk, hogy úgy az idealizmus, mint a naturalizmus, úgy a spirituálizmus, mint a materiálizmus és ezeknek minden faja hamis, mert egyik sem veszi tekintetbe az egész embert, tehát nem tudja tekintetbe venni az egész ember hiányait pótló javak egész skáláját. Egyedül az evangéliumi keresztyén világnézet az, amely az Isten Igéje alapján felette áll ezeknek az egyoldalúságoknak, bár a XVII. század utolsó évtizedei óta képviselőinek tekintélyes része az evangéliumi keresztyén világnézetet azonosította a különféle spirituálisztikus tendenciájú világnézetek egyikével, vagy másikkal és épen azzal, amely domináló szerepet játszott a maga korában. Ma az öntudatosabb keresztyén gondolkodás ítélőszéke előtt el kell ismernünk, hogy a keresztyénségnek a szociális és a gazdasági kérdésekkel és törekvésekkel szemben mutatkozó gyöngesége és erőtelensége egyenesen abban leli a magyarázatát, hogy az Isten Igéje által kínált alapon nem tudott megmaradni, hanem arról lesíklott, önállóságát elveszítette, tehát hangja és szava, amelynek pedig a világ lármájában harsogó kürt-zengésnek kellett volna lennie, bizonytalanná vált. Hangsúlyoznunk kell tehát már jóelőre, hogy *a keresztyénségnek a szociális és gazdasági törekvésekkel szemben mutatkozó gyöngesége nem a lényegéből: nem az Isten Igéjéből, nem a Krisztus evangéliumából, hanem reprezentánsainak az öntudatlanságából és a tehetetlenségéből következett.* Amikor azonban ezeket előre bocsátottuk, egyszersmind kötelezve érezzük magunkat arra, hogy rámutassunk ennek a fonák helyzetnek a másik oldalára is, amelynek pedig a kritikája kapcsán szembenézhetünk a jelenkori szociális és gazdasági törekvésekkel és az azokban rejlő problémákkal.

2. A keresztyénséget épen úgy, miképpen a vallást is, megelőzi Istennek az Ő Igéjében szóló Kijelentése. Abszolút tehát nem a „vallás” és nem a „keresztyénség”, hanem a Kijelentés. Ennélfogva a vallás általában és a keresztyénség közelebbről *emberi lehetőség.* A keresztyénség tehát át- meg át van szöve emberi gondolatoktól, tanításoktól, amelyek változnak, alakulnak, háttérbe lépnek, majd ismét érvényre jutnak. *Lényegében, abban, amit Isten Igéjéből merít, a keresztyénség az abszolút érvényűség igényével lép fel minden időben.* Az Isten Igéje azonban a keresztyénséget permánens ítélet

alatt is tartja. „Az Isten Igéjének ítélete alól a keresztyénség egyetlen egyházi formája sem vonhatja ki magát. Amikor tehát a keresztyénséget a különböző gazdasági és szociális törekvésekkel való viszonyában megítéljük, nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a keresztyénségnek épen abban volt és van az ereje, hogy bármely kérdéssel való viszonyában, valamint feladata betöltésében, első sorban mindig magára vette Isten Igéjének ítéletét. Első sorban mindig magában kereste fel azokat az okokat, tényezőket és azokat a tüneteket, amelyek őt a felelősség vállalására kényszerítették. A keresztyénséget a felelősség vállalása mindig megújulásra és új feladatok szolgálatára hajtotta. Most is, amikor a keresztyénségnek a szociális és gazdasági kérdésekhez való viszonyával foglalkozunk, első kötelességünk az lenne, hogy szembenézzünk keresztyénségünk mulasztásaival, azokkal a vádakkal és kemény szemrehányásokkal, amelyek különösen ma, napról-napra érik, mert megújulásának a legbiztosabb módja az, ha saját bevallott gyöngeségeinek, mulasztásainak a terhe alatt bánkodik és szenved. Mégis az előttünk lévő problémában élő „ügy” érdekében, tisztáznunk kell a keresztyénségnek a modern világban elfoglalt helyzetét, hogy megismerjük, hogy a *szociális és gazdasági kérdés irányában*, a keresztyénség ellen emelt vádak mennyire helytállóak és igazak.

Ma, amikor a szociális és a gazdasági élet súlyos válságba jutott, legalább is itt, ezen a földön, miközöttünk és különösképpen ifjúságunk soraiban, állandóan napirenden van a vád: *a keresztyénség kétezer esztendő alatt nem tudta „megoldani” a szociális és a gazdasági kérdést.* A vádlók rendszerint nem igen törődnek azzal a kérdéssel, hogy vajjon lehetséges-e ezeknek a kérdéseknek *végérvényes* megoldása, vajjon nem úgy áll-e a dolog, hogy a különböző koroknak újra és újra meg kell oldaniuk ezeket a kérdéseket? Hiszen a társadalomtörténet arról tesz bizonyosságot, hogy a világ új és új szociális és gazdasági formákat hozott létre az idők folyamán. Olyanokat, amelyek egymástól épen úgy különböztek, amint különböznek egymástól a kapitalizmus és a szocializmus. Vagy legalább is a saját korunkban olyan nagy lehetett ez a különbség. Hiszen csak a keresztyénség fennállása óta legalább is négy ilyen szociális és gazdasági életformát tudunk felmutatni. Először is más volt a katonai hatalmon nyugvó

ántik világ, mint a rabszolgaságon nyugvó római imperiáлизmus, de másodsor más volt a korai középkor feudáлизmusa, mint a késői középkor céhrendszere.² Ezek mind új és új megoldásai voltak a szociális és gazdasági életnek. Tehát ha időről-időre, újból és újból „megoldatott” a *szociális és a gazdasági* kérdés, akkor még sem igazságos dolog mind a kétezer esztendőért, amióta fenn áll a keresztyénség, őt magát tenni a felelőssé és pedig azon a címen, hogy nem oldotta meg ezeket a kérdéseket és nem oldotta meg végérvényesen. Aki pedig ezeknek a kérdéseknek a végérvényes megoldását követeli, akármiféle emberi akarástól és aki tud hinni ezeknek a kérdéseknek a végérvényes megoldásában, az nem ismeri a kérdéseknek a természetét, mert nem ismeri ezeknek a relativitását, de egyáltalában nem ismeri magának a „történet”-nek a természetét sem. Aki pedig ismeri a keresztyénség történetét, az tudja, hogy a keresztyénség nem csak túlélte a különböző szociális és gazdasági életformákat, de azt is tudja, – bár a keresztyén társadalomtudomány, vagy szociológia hiányában nehéz a részleteiben igazolni, – hogy a fent említett életformák között a két utolsó a keresztyénség szellemének a befolyása nélkül nem jött volna létre.

Maradjunk azonban a keresztyénség ellen emelt vádra nézve, csak az újkor vizsgálatánál. A közkeletűvé vált vád tehát az, hogy a *keresztyénség nem oldotta meg a szociális és a gazdasági kérdést*. Ennek a vádnak az újkorral kapcsolatosan való vizsgálata annál inkább érdekel minket, mert hiszen a *protestáns keresztyénség életideje is erre az időre esik*. És hogy in medias res kezdjük a tárgyalást, vessük fel azt a kérdést: vajjon csak a reformáció kezdete óta is, *csak a keresztyén szellem uralkodott-e az európai-amerikai életközösségben?* Vajjon, a vád alá helyezett keresztyénség, egyedüli ura és kizárólagos befolyásolója volt-e a nagy európai-amerikai kultúrközösségnek? Vajjon joggal nevezhető-e az európai-amerikai társadalmi élet az újkor kezdete óta „keresztyénnek és nem voltak-e ebben a korban a keresztyén szellemnek, ebben a társadalmi közösségben, hatalmas riválisai?

² Oskar *Bauhofer*: Probleme einer christlichen Soziologie (Berichte und Studien der Expertenkonferenz, London, Juli 1930. Life and Work. Internationales Sozialwissenschaftliches Institut in Genf) 1930. Strasbourg, 29-ik lapon.

A felvetett kérdésekre adandó feleletemet azzal a megállapítással kell kezdenem, hogy az újkori európai-amerikai társadalmi közösség csak a liberálizmus mindent eláltalánosító, elszintelenítő és elnéző szellemében lehetett kategorikusan „keresztyén” társadalomnak nevezni. Az újkori európai-amerikai társadalom nemcsak nem nevezhető kategorikusan „keresztyén” társadalomnak, hanem *ez a társadalom, különböző címek alatt, állandó harcot folytat az evangéliumi keresztyénség szelleme ellen.* Ez a harc azonban nem nyílt harc, de nem is tudatos, hanem tudattalan, sőt, nem is támadó, hanem a keresztyénségen belül folyó csendes hódítás. Ez a harc hol a humánizmus, hol a felvilágosodás, majd a racionálizmus vagy az ideálizmus, vagy a liberálizmus nevek alatt folyik. *Ez a harc minden esetben a „természetes ember” nevében „világiasabb” életet követel. Az újkor folyamán az élet- és világfelfogás, a szociális és a politikai életszekularizálása meg nem szünt.*

Ha közelebbről szemügyre vesszük ezeket az egyes irányokat, igazolva látjuk ezeknek a megállapításoknak az igazságát. A *renaissance* hozta az egyéniség szabad úttörését, hozott egy új orgánikus világszemléletet, *de ugyanakkor ez az individuálizmus és ez az új világszemlélet magával hozott valami olyan démoni féktelenséget és világiasságot, amely minden ízében merőben pogány szellemet lehel.* A *humánizmus* proklamálta az „egyháziasság” kategóriájában élő emberrel szemben a minden korlátozások felett álló „tisztá ember”-t, amint az az antik világ nagy literátorainak irodalmi alkotásaiban tükröződik, *de ugyanakkor az emberben akkora önbizalmat ébresztett, amely egészen vakká tette saját elesettségével és bűnös nyomorúságával szemben.* A *felvilágosodás* hozta az emberi szellem autonómiájának gondolatát, *de egyszerűs mind magával hozta a „természetes ember” ideálját is, amely egy lapos és erőtelen morálizmusba, majd pedig materializmusba csapott át.* A *felvilágosodás* következményeképpen jelent meg tovább *a racionálizmus*, amely az emberi értelem mindenhatóságában vetett hittel *belegázolt a Kijelentésen alapuló keresztyén tan igazságába.* Ezeknek az irányoknak visszahatásként megjelent aztán *az ideálizmus*, amely nagyszerű életfelfogásával és hatalmas világnézeti koncepciójával úgy tűnt fel, mint az evangéliumi keresztyénség igazo-

lása, *de viszont úgy eltörülte az Isten és az ember, az emberi szellem és az evangéliumi szellem, az örökkévalóság és az idői lét közötti különbséget, hogy végül ezek a merőben ellentétes és más valóságok egy és ugyanazon sorba jutottak.* Végül a sokféle modern szellemi anarchia között megjelenik a mindent eláltalánosító, a mindent megértő és mindent elnéző liberálisizmus, amely mindenben keresztyénséget látott, miután *a keresztyénségben már nem látott semmit, ami sajátosan más, mint az emberi szellem bármely más etikailag kifogástalan nyilvánulása.* Az egész újkor folyamán nem történik egyéb, mint egy szakadatlan csöndes védekezés, egy kitartó és tervszerű védekezés a keresztyénség ellen. Ennek az időnek minden kultúrpolitikai törekvése mögött ott van ez a csöndes defenzíva, amely azonban a legbiztosabb offenzívának bizonyult. Különösen a 18. és 19. századok tele vannak olyan kultúrpolitikai jelszavaktól, amelyek a legszélesebb társadalmi rétegeket hatják át és állítják szembe a keresztyénséget képviselő egyházakkal. „A kultúra szekularizálása”, „az iskolák államosítása”, „az egyház és állam szétválasztása”, a „szabad egyház szabad államban”, „a vallás magánügy”, „az egyház ideális életszféra”, stb. mind olyan jelszavak voltak és azok ma is, amelyek *az igazság külszíne alatt agitációt folytattak a keresztyénség ellen.* Ezeknek a nagy jelszavaknak a hangoztatásában résztvesznek magas egyházi mandatáriusok, jelölve annak, hogy az újkor szellemének a keresztyénség ellen folytatott és folyó csöndes, de biztos harca bevette magát a keresztyénség gyűrűjébe is. Mindezeket azért mondtuk el, hogy reámutassunk arra a szellemtörténeti tényre, hogy különösen *azóta a kétévszázad óta, amióta a modern világ kialakult, szakadatlanul folyik a keresztyénségnek a háttérbe szorítása, szellemi befolyásának a lehető legkisebb mértékig való csökkentése, erkölcsi akarátának izolálása, evangéliumi igazságának az ünnepnapokra való korlátozása és eljelentéktelenítése.* És mi történik ma? Ugyanazok, akik ennek a modern szellemnek a hordozói, ugyanazok, akik vallásmentes, világi kultúrát követelnek, akik evangélium-mentes, tiszta természettudományos világnézetet sürgetnek, ugyanazok, akiknek nem kell keresztyén világnézeti jellegű irodalom, akik tiltakoznak a művészetek etikai megítélése ellen: ugyanazok ma a keresztyénséget vonják felelősségre azért, ami ebben a vi-

lágban szociális és gazdasági téren történt és történik. *Ugyanaz a szellem, amely a keresztyénséget a templomok falai, a kultuszok határai közé szorította és megkötözte, ma azért, amit ugyanez a szellem művelt és véghezvitt, felelősségre vonja az általa megbénított, elnémított, tehetetlenségre kárhuztatott keresztyénséget.* A modern szellemnek és a keresztyénségnek ebben a viszonyában önkéntelenül is a farkas és a bárány mese jut eszünkbe.

3. A keresztyénséggel szemben közömbös, sőt! ellenséges indulatú modern szellemiség méhében fogamzottak és fejlettek ki azok a modern szociális és gazdasági törekvések, amelyek ma szerepet játszanak. Ezek pedig: *a szociálizmus*, mint a marxizmus konzervatív alakja, *a kommunizmus*, mint a marxizmus radikális alakja, továbbá *az amerikanizmus* és *a fascizmus*. Ezeket a szociális és gazdasági irányokat „törekvések”-nek nevezzük, mert, jóllehet egyik-másik ország állampolitikáját ezek egyike, vagy a másika határozza meg, mégsem lehet ma még kifejtett, kész szociális és gazdasági rendszereknek tekinteni. „Törekvések” ezek csupán, amelyek még nagyon magukon viselik az ösztönös keresés és kezdés bélyegét. De talán úgyis áll a dolog, hogy minden emberi kezdeményezés és akarás mindig a „törekvés” báb-ruhájában él és marad és így is fejezi be életét. Az itt említett „törekvések”-ről azonban meg kell állapítanunk, hogy az utolsó évtizedekben fel-felbukkanó törekvések közül, amelyek a homályban maradtak, ezek, mint megfogható jelentésűek emelkedtek ki, nem is említve azt, hogy ma, kétségtelenül, erőhatással bíró világtényezők.

Mielőtt ezekkel a „törekvések”-kel részleteiben foglalkoznánk, a tisztán látás érdekében, bocsássunk előre két figyelmeztetést, Az egyik az, hogy ezeket a törekvéseket nézzük mindig azoknak az irodalmi forrásoknak a tükrében, amelyekben az illető törekvések megnyilatkoztak. A másik pedig az, aminek még nagyobb hangsúlyt szeretnénk adni, hogy óvakodjunk egyrészt a romantikus beállítástól, másrészt pedig a kétségbeesett emberek mindent kockáztató elhatározásától és az ebből folyó gondolkozástól. *Óvakodjunk az ifjúságnak attól a dogmájától, hogy valami csak azért, mert új, feltétlenül jobb és valami csak azért, mert régi, feltétlenül rosszabb.* És attól is, amely ebből következik: valami, ami távol van,

az *ígéretes* és az, ami közel van, *megérett a halálra*. Különképpen óvakodjunk pedig attól, hogy el ne homályosítsa a tekintetünket a romantikus köd és bele ne ringassuk magunkat abba az illuzióba, hogy az, ami *különleges* értékesebb, az pedig, ami egyszerű *silányabb*, tehát kevésbé értékes. Az itt tárgyalandó kérdésekkel szemben mutatkozó hibák mind előítéletekből, illuziókból és a megfelelő távlat hiányából származnak. A mi előadásunknak az a célja, hogy a jelenkori szociális és gazdasági törekvéseket az illuzióktólmentes evangéliumi szellemű egzisztenciális gondolkozás és a keresztyén theologia univerzális távlatából ítéljük meg.

4. A nemzetgazdasági tudományokkal foglalkozó tudósok ma is vitatkoznak affelett a kérdés felett, vajjon hol van a *kapitalizmusnak*, mint gazdasági rendszernek az eredete? Egyik a keresztes-háborukig viszi vissza annak eredetét és azt tanítja, hogy a levantei kereskedelemről fejtett ki fokozatosan; egy másik szerint a 15. századi Florenc-ben kell keresnünk a kezdetét. Max Weber szerint az „igazi” kapitalizmus a 17. században, Angliában és Amerikában, fejtett ki és egyenesen a Kálvin és a kálvinizmus szellemi-erkölcsi befolyására viszi vissza az eredetét. Akárhogyan is áll a kérdés, az bizonyos, hogy a kapitalizmus az individuális szabadság proklamációjával kezdődik és egyenesen ennek a következménye, tehát mindenütt az állami monopol-gazdaság háttérbe szorításával indul virágzásnak.³ Ez a gazdasági liberálizmus a 19. század kezdetén a kapitalizmusnak már teljes lendületet adott. Ez a teljes virulenciához jutott kapitalizmus képezi a *historiai feltételét* a szociálizmusnak, úgy, amint az elsősorban *Karl Heinrich Marx* tanításaiban, a 19. század negyvenes éveiben megjelent. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy bármilyen nagy szerepet is játszott a szociálizmus kialakulásában Marx, valamint munkatársa: *Engels* is, a szociálizmus az „utópiától a tudományig”, vagyis a 18. századi utópiától a ma ú. n. „tudományos szociálizmusig” rendkívül hosszú utat tett meg.⁴ Az azonban kétségtelen, hogy *a szociálizmust elméletté és cselekvő erővé Marx tette*. Marx volt az, aki hatalmas filozófiai

³ G. *Wünsch*: Evangelische Wirtschaftethik, Tübingen, 1927. 449.-ik lapon.

⁴ *Engels Frigyes*: Szociálizmus fejlődése utópiától a tudományig. Fordította: Bokányi Dezső. „Népszava” kiadása, 1897.

és nemzetgazdaságtani felkészültséggel olyan elméletet alkotott, amely tökéletesen megfelelt azoknak a szociális és gazdasági érdekeknek, amelyeknek a szolgálatába állította és viszont ezek az érdekek állandó biztatást és újabb és újabb lendületet nyertek elméletéből. A Marx elmélete, úgy, amint az *a történelmi materiálizmusban* kifejezést nyert, valóban proletárrá vedlett ipari munkásosztály érdekét „lelki mozgató mivoltában” ragadta meg és fejezte ki.⁵ *Marx a történelmi materiálizmusban az általa felismert igazságot és az elsősorban általa öntudatosan képviselt gazdasági érdeket teljes kongruenciába hozta.* Főműve a „Das Kapital” 1867-ben⁶ és az általa alapított „Internationale Arbeiterassoziation”, vagy röviden az I. Internationale 1864-ben, az a két elméleti és gyakorlati fundamentum, amelyen a szociálizmus nyugszik és amelyek jelzik azt a történelmi kiindulási pontot, amelyből a szociálizmus eljutott a mai fejlődési pontjáig, de egyszersmind reprezentálják a Marx elméleti és gyakorlati lángelméjét és alkotó képességét.

Hogy a Marx elméletét és főképpen az abban kifejezett gondolkozását megérthessük, vissza kell mennünk a Hegel filozófiai gondolkozásának, valamint az ennek nyomában támadt hegelianizmusnak néhány jellegzetes pontjához. Természetesen azokat a pontokat emeljük ki, amelyek Marx részére kapcsoló-pontokul szolgáltak saját filozófiai gondolatainak a kifejezésére.

A hegeli filozófia sarkalatos pontját képezi az abszolút észről alkotott tan. Az ősválóság kifejezése az abszolút ész, vagy szellem, amely nemcsak megismeri a valóságot, hanem azt a maga erejéből és minden korlátozás nélkül teremti is, és pedig szakadatlanul teremti. A valóság tehát mint létező folytonos fejlődésben van, a lét tehát processzus, vagy belső hajtóerejénél fogva, dialektikai mozgás. Az abszolút ész dialektikai mozgásának három lépése van, ezért trilogisztikusnak nevezhetjük. Először a világot megelőző fogalmak rendszerében létezik, innen száll alá a természet tudattalan szférájába, majd öntudatra ébred a emberben, megvalósul a kü-

⁵ *Kunfi Zsigmond*: A másik út. Tanulmányok a szociálizmus köréből. (Modern Kvtár, 61. szám) Bpest, 1911. 7. és kk. lapokon.

⁶ *Karl Marx*: A tőke. A közgazdaságtan bírálata. Ford. Dr. Guth Antal, I–II. kötet, Wien, 1921. Verlag Julius Fischer.

lönböző szociális intézményekben és teljességre jut a művészetben, a vallásban és a tudományban, hogy visszatérjen önmagába. Az, ami a létnek tartalmat ad, az mind abszolút észönkifejléséből ered, ennél fogva minden, ami van szellem és csak a szellemiség a valóság. A valóság azonban ezt a szellemiséget is természetesen csak a fejlődés folyamán éri el, de eléri, mert mindig szellemibbé válik, mert mindig szabadabbá válik, mert mindig igazabbá válik. Ennek a következtetésnek az eredménye Hegelnek ama sokat idézett tétele: „Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist vernünftig.” Első fele a radikálizmusnak, a második fele pedig a konzervatívizmusnak vált dogmájává.

Ha ebben a tömörített formájában nézzük a hegeli filozófiát, meg kell állapítanunk, hogy nagyon alkalmas volt arra, hogy az érdeklődést *az ember* felé, mint társadalmi lény féle fordítsa, tehát a *história* jelentőségét fokozza. Ennek a kapcsán a *fejlődés* gondolata is előtérbe jut, mint olyan idea, amely a történelmi megértést elősegíti. Másfelől azonban az elideálizált és elszellemiesített ember és történelmi fejlődése, különösképpen pedig ennek kapcsán végzett vakmerő és szédületes spekuláció, amely a gondolkozó embert merőben elszakította a természeti-anyagi világ által meghatározott létől, olyan *reakciót* váltott ki, amely szükségképpen hozta magával a naturálizmus, pozitívizmus és a materiálizmus különböző árnyalatú világnézeti törekvéseit.

Marx filozófiai gondolkozása a Hegel filozófiáján fejkli ki és élesedik, azonban kezdettől fogva igyekszik azt fejetejére állítani, azaz megfordítani. Radikális visszahatás ez is, mint a Strauss-é, vagy a Feuerbach-é, vagy a kevésbé jelentős Max Stirner-é és a materiálistaké, de következetesebb, keményebb és hatalmasabb. Marx filozófiája azonban nemcsak visszahatása a Hegel filozófiájának, de egyenesen tőle tanulta el a történetfilozófiai dialektizálást, tehát tőle vette a módszert, a rendszer-alkotás mintáját, bár kiindulásában és a műfogások alkalmazásában polárisan más, egyenesen ellenmondóan különböző. Hogy a *Fritz Lieb*⁷ kifeje-

⁷ *Fritz Lieb*: Christentum und Marxismus (Die christliche Verkündigung und das Proletariat), (Zwischen den Zeiten, 1929. Heft 4.) 368-ik lapon.

zésével éljünk, azt mondhatjuk, hogy míg Hegel mindig „von oben”, – azaz, tegyük hozzá – az abszolút ész gyémántcsúcsának a magasságából indul ki, addig Marx „von unten”, az anyagi szükségek sötét és pusztító erőinek mélységéből. Míg Hegel az embert és a világot az elvont gondolkodás síkjában szemléli, addig Marx a tényleges adottságok egzisztenciális síkjában. Míg Hegel szerint az ember maga orgánuma a benne öntudatra jutó abszolút észnek, addig Marx szerint az ember tevékeny alakítója a való világnak, amelyet megváltoztatni igyekszik. Míg Hegel szerint azonban az ember, a szellem szabadságánál fogva, munkás alanyává válik és válhatik a abszolút szellem felszabadulásának és uralomrajutásának, addig Marx szerint az ember az általa végzett termelés anyagi feltételeitől függ. Míg Hegel szerint a történet az abszolút ész megvalósulása, kifejlése, vagy kibontakozása, addig Marx szerint, a történet a folyton felmerülő szükségek kielégítéséért, tehát a termelés lehetőségéért folyó rettenetes harcok színhelye. Hegel sem hanyagolta el a történet külső tényezőinek vizsgálatát, azonban míg nála az abszolút ész és a különböző szociális és gazdasági intézményekben bizonyos magátólértetődő természetességgel, szükségképpeniséggel realizálja magát; addig Marx szerint a mindennapi kenyér és az élet biztosításának gondja által meghatározott ember rettenetes harcot folytat, mint egy társadalmi osztály tagja egy másik társadalmi osztály tagjai ellen. *A történet tehát a különböző gazdasági viszonyok által meghatározott társadalmi osztályok harcának a története.* Ebben a harcban a gazdaságilag erősek kizsákmányolják a gazdaságilag gyöngéket, azaz a fennálló kapitalista gazdasági rendszer biztosítja a burzsoának azt az előnyt és lehetőséget, hogy a ipari munkásságot, a proletáriátust hatalom alá vesse és kihasználja. Ebből a helyzetből folyó természeti szükség kényszeríti a munkást, hogy az osztályharcot felvegye és megvívja és az egész kapitalista gazdasági rendet alapjaiban meg-ingassa és megváltoztassa. *Nincs is más reális tényező a társadalmi életben, amely az emberiség életét alapjaiban meghatározná, mint a gazdasági tényező.* „Nem kell valami mélységes belátás annak felismerésére, hogy ha az emberek életfeltételei, társadalmi viszonyai, társadalmi élete általában megváltoznak, akkor képzeteiknek, fogalmaiknak, nézeteik-

nek, egy szóval öntudatuknak is meg kell változniok. Az eszmék története bizonyítja, hogy az anyagi termeléssel együtt a szellemi is átalakul.” A Marx és Engels által 1847-ben kiadott ú. n. Kommunista kiáltvány így fogalmazza meg nagyon tömören a történelmi materiálizmus elméletét.⁸

A történelmi materiálizmus tulajdonképpen a fonákja a Hegel panlogizmusának. Mert ha Hegel szerint, az egész világ és benne az emberiség életét az abszolút szellem önkifejlése határozza meg, ugyanezt Marx így fordítja ki: az egész világ és az emberiség életét az abszolút erejű gazdasági élet szabja meg. De abban is a fonákja a hegeli filozófiának, hogy míg az egész valóság átszellemítésében látja a világfejlődés végső célját, addig a marxi filozófia szerint a világ minden erőinek a technika szolgálatába kell állania, hogy mindent elfoglaljon a gazdasági termelés. És van még egy jelentős különbség, amely benne rejlik a hegeli panlogizmusban és a marxi történelmi materiálizmusban. Ez az, hogy míg Hegel szerint a valóságot nem kell racionálizálni, mert, amennyiben kifejlett valóság, annyiban racionális, addig Marx szerint a valóság, ami egyet jelent a társadalomtörténettel, alapjában véve irracionális, amelyet tehát az osztályharcok megvívására hivatott és a jövődönnek eljegyzett proletáriátusnak kell racionálizálnia.⁹

5. A marxizmus szociális és gazdasági ideológiájának eme *általános elvi* tárgyalása után nézzük meg, főbb vonásaiban, azokat a szociális és közgazdasági elveket, amelyeket Marx a kapitálista termelési rendszer kritikája alapján nyert.

Mindenekelőtt abból indul ki, hogy tisztázni igyekszik a termelő munka fogalmát. „A tőkés termelés – mondja – nemcsak árutermelés, hanem lényegében értéktöbblet termelés. A munkás nem a maga számára termel, hanem a tőke számára. Nem elegendő tehát többé az, hogy egyáltalában termel. Értéktöbbletet kell termelnie.”¹⁰ A termelt árú értékét a mun-

⁸ Marx: A kommunista kiáltvány. Ford. Ipolyi Tamás. (Majland a Magyar Könyvtár-ban, 585. szám) Bpest, 1910. 42-ik lapon.

⁹ A Marx filozófiai tanításaira nézve lásd Marx–Engels Gesamtausgabe. Im Auftrage des Marx–Engels-Instituts Moskau, herausgegeben von Rjazanov. Erste Abteilung, Band I. Frankfurt, 1927.

¹⁰ Marx: A tőke, i. m. 5. szakasz, 18. fejezet.

kaidó szabja meg. Ebből következik aztán az a megállapítása: „A tőkés társadalomban az egyik osztály számára való szabad időt, a tömegek minden életidejének munkaidővé való átváltoztatása által termelik.¹¹ Így válik a munkás a tőkés rabszolgájává és kifosztottjává, mert nemcsak bizonyos munkaidejét, hanem egész életidejét a tőke-többlet növelésére fordítja. Ezzel a munkás meg nem fizetett munkát teljesít, mert hiszen nemcsak annyi munkát végez, amennyire a saját létfenntartása érdekében végeznie kellene, hanem többletmunkát, hogy árú- és értéktöbbletet produkáljon a tőkés számára. Ez a folytonos tőke-többlet hozza magával a tőkehalmozást, az *akkumulációt*, ami viszont magával hozza szükségképpeniséggel a *tőkék centralizációját*. A tőke-többlet természetesen annál nagyobb és így az akkumuláció és a centralizáció annál fokozottabb, minél nagyobb a technikai fejlődés, amely a gyári ipari üzemek folytonos nagyobbodását és növekedését hozza magával. Marx ezt az egész folyamatot, a technika fejlődése folytán, gyors lefolyásúnak jósolta. Siettetni azonban – szerinte ezt a folyamatot az a tény is, hogy „a tőke akkumulációjá”-val együttjár „a nyomor akkumulációja” is, amely a kapitálisták és a proletár-tömegek között folyó osztályharcot mind jobban és jobban kiéleltsíti, mígnem az osztályharcok és polgárháborúk következtében az egész kapitalista társadalom magától összeomlik.¹² Ezzel aztán bekövetkezik az az ígéretes és reményteljes jövőendő, amikor a kifosztott munkás-tömegek a közhatalmat kezükbe ragadják, a termelési eszközöket kollektivizálják és megteremtik azt az új társadalmi rendet, amelyben a gazdasági javak igazságos elosztásával felvirrad az új aranykor hajnala.

Az orthodox marxizmusnak ezeket a tanításait, – miután sem a gyors akkumuláció és centralizáció, sem a kapitalista termelés gyors összeomlása nem következett be, sőt a 19. század folyamán a kapitalista termelés mind nagyobb lendületet nyert, – egyes marxista tudósok kényszerítve voltak revízió alá venni. Így jött létre az orthodox marxizmus mellett az ú. n. *revizionizmus*, amely a szocializmus feladatát

¹¹ I.m.

¹² I. m. II. kötet, 226.

a társadalom folytonos és fokozatos demokrátizálásában látta. Ez az irányzat, éppen ennek a mérsékeltebb gondolkozásnak következtében, az osztályharcot enyhítette, sőt óhajtotta annak a megszüntetését.¹³

Az orthodox marxizmus és a revizionizmus között mutatkozó ez a különbség azonban nem változtatott a szociális demokrácia gyakorlati magatartásán. A történelmi materializmusból folyó ideológiája alapján az osztályharcot hol enyhébben, hol keményebben, folytatja tovább. Nemcsak a tőke ellen, hanem az egész, tőkés termelésen alapuló társadalom és tartozékai ellen. Ennek a harcnak az eszközei: *a sztrájk* és *a terror*. Az előbbi alkalmi, az utóbbi azonban folytonos. A terror folyik a sajtó és az agitáció útján, azzal a céllal, hogy az egész polgári társadalmat folytonos forradalmiasításban tartsa és hogy a munkásosztály részére mind több és több szociális és gazdasági előnyt vívjon ki.

Amint említettük, a szociálizmus harca nemcsak a tőkés vállalatok ellen irányul, hanem mindazok ellen a szellemi tényezők ellen is, amelyek a tőkés társadalom talaján élnek és virágoznak. Ez a harc tehát a szociális és gazdasági síkból átsap a szellemi síkba is. Ennek a fegyvere a történelmi materializmus. A történelmi materializmus elmélete szerint ugyanis a szellemi jelenségek, – a vallás, az erkölcs, a jog, a filozofia, a tudomány és művészet, – valóban csak jelenségek. Jelenségek, mert bennük a mindenkori gazdasági viszonyok, mint elsődleges tényezők, tükröződnek. Ideológiák, amelyek az egyedül reális gazdasági tényezők komplexumára vannak felépítve. Ennélfogva a szellemi jelenségeknek nincs önállóságuk, hanem merőben függenek a reájuk nézve elsődleges gazdasági viszonyoktól. Amint változnak a gazdasági viszonyok, változnak a szellemi jelenségek is, elveikben és természetükben egyformán. Ebben van a magyarázata annak, hogy a szociálizmus azokat a szellemi alkotásokat, amelyek a kapitálista társadalom talaján jöttek létre, nem tudja értékelni, tehát a proletáriátus azokkal nem azonosíthatja magát. Így még a tudományokra és művészetekre is rátüzik a kapitálista szellemiség bárcáját, ami legalább

¹³ R. G. G. III. kötet, 2034–2036.

is azt jelenti, hogy az ilyen árut tartózkodással és gyanakvással kell fogadni.

A vallással és közelebbről a keresztyénséggel szemben a teljes közömbösséget hangsúlyozzák, amikor azt „magánügynek nyilvánítják. Ebben a frázisban is azonban nagy ravaszsággal harcot folytatnak, mert „a vallás magánügy”, ez a szociálista vezérek kezében egy nagyszerű agitációs eszköz. T. i. ennek az elvnek a mélyén az a számítás rejlik, hogy a vallást, a keresztyénséget meg kell fosztani a közéleti hatásától és *zúgügggyé* kell azt tenni. Azonban még ezzel sem elégszik meg, hanem tényleg, a szociálista agitációban keményen harcol a keresztyén egyházak ellen, mert a kapitálista társadalom szellemi aromáját ezek adják meg és főképpen azért, mert nagyon alkalmasak arra, hogy az osztályharc erejét lefokozzák és annak a hevességét és szenvedélyességét gyön- gítsék.

6. Ezek után az a mi további kérdésünk, hogy vajjon a református keresztyén theologia hogyan ítéli meg a szociá- lizmusban, mint a marxizmus konzervatív formájában, jelent- kező szociális és gazdasági törekvéseket? Erre a kérdésre adandó feleletünket annak a megállapításával kell kezde- nünk, hogy a keresztyén theologia a különböző szociális és gazdasági törekvésekkel szemben *nem közönbös, nem is fölé- nyes*, de viszont, *nem is ragadtatja el magát* azoktól, sem pro- grammjaiktól, sem sikereiktől, mert mindezekben a törekvé- sekben is látja ugyanazt *a nagy emberi szükségét* és nyomo- ruságot, amelyben részes ebben a bűneset által megrontott világban minden. Épen ezért a keresztyén theologia nevében tiltakoznunk kell az ellen, hogy a keresztyénséget bárki is, bár- mely gazdasági renddel azonosítsa. Reámutattunk már előbb, hogy a keresztyénség, keletkezése óta, több gazdasági és tár- sadalmi rendet túlélt, tehát meg vagyunk győződve, hogy minden szociológiai-politikai-gazdasági formát, tehát a kapi- tálizmust is túl fogja élni. Nem esetleges dolog, hogy a ke- resztyénség egy olyan népközösség ölében keletkezett, amely mint nemzet nem létezett.¹⁴ Tehát, amiképpen a keresztyén- ség nincs kötve egyetlen nemzethez sem, úgy nincs kötve egyetlen társadalmi és gazdasági rendhez sem. Ezekből a

¹⁴ Oskar Bauhofer idézett előadása.

megállapításokból természetszerűleg nem lehet azonban arra következtetni, mintha a keresztyénségre nézve közömbös lenne bármely szociális és gazdasági rend és törekvés. A keresztyénségnek meg van az Isten Igéjében adott mértéke a legkülönbözőbb kollektív életformák megítélésére. „Az én országom nem e világból való” (Ján. 18:36), – mondá Jézus és ezzel a különböző és egymással szembenálló érdek-szolidaritások fölé emelte a Benne élők szolidaritását. Ezzel olyan magaslatra emeltettek a valóban Krisztusban élő keresztyének, ahonnan képesek áttekinteni a különböző törekvések kanyargó útját és zeg-zúgos rendszerét, tehát képesek azokat megítélni.

A szociálizmus megítélése alatt azonban nem szükségképpen annak az elítélését kell értenünk. A keresztyén theologiai megítélés előnye abban van, hogy épen úgy rásegít a méltányolásra, és ezzel visszahat a keresztyénséget képviselők elítélésére, mint másfelől az Isten Igéjének tükrében megmutatja a szociálizmus fogyatkozásait és emberi nyomorúságait.

Mindezek alapján, mindenekelőtt, emeljük ki a szociálizmus törekvéseiben azokat a vonásokat, amelyek theologiai szempontból arra kényszerítenek, hogy méltányoljuk a szociálizmust, úgy, amint az a konzervatív marxizmusban, vagy a szociáldemokráciában előttünk áll.

Méltányolnunk kell pedig a szociálizmusban mindenekelőtt azt, hogy, épen a kapitalizmus felvirágzásának kezdetén, erőteljes és radikális kritikával szállott szembe a *mammonizmussal*. Marx nagy műve: „A tőke” egyébképpen egy száraz, sőt szkolasztikus közgazdasági, jórésztében épen elavult gazdaságtörténeti mű, ott azonban, azokon a pontokon, ahol alkalma nyillik, vagy ahol tárgya kívánja, valami megragadó entuziázmussal ostorozza a mammonizmus bűnét. És ezt annál inkább méltányolnunk kell, mert egy olyan korban végzi ezt a nagyszerű erkölcsi kritikát, amikor a keresztyén egyházak legmagasabbrendű szellemi élete a theoretikus síkban mozgó világnézeti harcokban merül ki. Meg vagyok győződve, hogy a szociálizmus az erkölcsi tekintélyét az ipari munkásság előtt ezzel a kritikájával alapozta meg, viszont a keresztyén egyházak az erkölcsi tekintélyüket a munkásság előtt azzal veszítették el, hogy ebben a kritikában és a

mammonizmus elleni harcban a kellő időben nem vettek részt kellő eréllyel és határozottsággal.

A szociálistusnak az önzés és a kapzsiság ellen folytatótt kritikái harcával áll összefüggésben az a keresztyén theologiai szempontból méltánylandó tette, hogy radikálisan reáirányította a társadalom figyelmét *a szociális kérdésre*. Fel-tárta azt a rettenetes nyomort, amelyben a legalsó és az al-sóbb társadalmi osztályok szenvednek és a saját útjain és a saját módszereivel megkísérelte felmutatni ennek valódi okát és törődött, és viaskodott, és harcolt, hogy ezen a helyzeten, nem provizorikusan, hanem gyökerében segítsen. Ennek a ténynek az elismerése azonban ismét súlyos vádat rejt ma-gában a keresztyén egyházak ellen. A figyelmüket annyira a polgári és a falusi földmivelő osztályokra korlátozták, hogy mint nemlétezők mellett haladtak el az ipari munkásosztályok mellett. Ha ma megerősödött szemekkel és nagyobb öntuda-tossággal tekintünk vissza arra a keresztyénség által elmu-lasztott pillanatra, amikor a munkásság kiesett a gondjából, amikor elfelejtkezett ennek létezéséről, meg vagyunk döb-benve ennek a nagy múlasztásnak a lehetőségén.

És ami még ennél is súlyosabb vád a keresztyénség ellen az az, hogy mindent elnéző és mindent megértő liberálistusa következtében nem látta meg, hogy a világban, amelyet meg-hagyott világnak, hogy nőnek egymásután: a kapitálistus, a militáristus és a nácionálistus Babel-tornyai. És nőttek ezek a tornyok és nőttek behunyt szemei előtt a bűnök, any-nyira, hogy amikor végre felnyitotta szemeit és reáébredt, a közvetlen-közelében a proletár-tömegekben, egy modern po-gánysággal állott szemben.¹⁵ Ennek a ténynek az okát egye-nesen abban látjuk, hogy a keresztyénség, – *épen a liberá-lyistusa következtében*– elveszítette *a bűn reálistása* iránti érzékét. Csak így volt lehetséges, hogy nem látta meg a bűnt a csirájában, nem látta meg annak növekedését és nem tudta felmérni annak rettenetes következményeit.

De menjünk tovább! Még nem állhatunk meg a szociá-lyistus méltányolásában. A méltánylandó tettek között nem utolsó hely illeti meg azt a tettét, amelyet Kutter-rel, meg-

¹⁵ *Thurneysen*: Sozialismus und Christentum. (Das Wort Gottes und die Kirche c. művében) München, 1928. 169. lapon.

lehetősen radikálisan így fejezhetünk ki: *visszaadta az embert a földnek*. Értjük pedig ez alatt azt az igazságot, hogy a szociálizmus egy radikális figyelmeztetés a keresztyénségre nézve, hogy az embert nem lehet elszellemiesíteni nagy veszedelmek nélkül, annyira, hogy elszakítsuk attól a földtől és attól a világtól, amelyen mint embernek élnie kell. Megismertette ismét azt az igazságot, hogy az anyag és az anyagi életen nyugvó gazdasági tevékenységek olyan reálítások, amelyek az embert, mint egész embert, egész létében meghatározzák. Ezzel a figyelmeztetéssel erőteljesen emlékeztetett a mi Urunk a Jézus Krisztus főpapi imádságának elfelejtett szavaira: „Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem, hogy őrizd meg őket a gonosztól” (Ján. 17 : 15).

És végül, van a szociálizmus életteljesebb megnyilvánulásában egy olyan *eschatalogikus vonás*, amelynek következtében a schweizi vallásos szociális mozgalom olyan kiemelkedő alakjai, mint Kutter és Ragaz, egyenesen rokonságot vélnek felfedezni a szociálizmus és a keresztyénség között. Ha azonban rokonságról nem is beszélhetünk, azt el kell ismernünk, hogy ahol a szociálizmus megmaradt azon a klaszikus magaslaton, amelyen alkotóinak lelkében élt és megnyilvánult, ott a társadalom megújulásának az az égő reménysege lobogott és lobog, amellyel minden igazi keresztyén ember várta és várja Istenországának eljövetelét. Természetesen, theologusok előtt talán nem kell hangsúlyoznunk, hogy ez a rokonság inkább a váradalom lélektani nyilvánulásában mutatkozik meg, ellenben a váradalom lényegében ellenmondóan nagy különbség áll fenn a kettő között.

Fordítsuk azonban most már a tekintetünket a másik oldalra, és lássuk meg, a keresztyén theologus szemével, azokat a súlyos bajokat, amelyek a szociálizmus szociális és gazdasági törekvéseit terhelik. És itt mindenekelőtt hivatkozunk arra, hogy *a szociálizmus, mialatt küzdött a mammonizmus ellen, maga is mindinkább annak karjai közé került*. A szociálizmus képviselői és hívei is ma ott táncolnak a nagy és kiskapitalistákkal együtt az aranyborjú és a Mammon pusztító és kapzsi tekintete előtt. Hiszen azt mondhatjuk, a szociálizmusnak kezdettől fogva, bevallott célja csak a szociális és gazdasági rend megváltoztatása volt. Úgy van! ezt igazolja alapvető elmélete és világnézete: a történelmi ma-

teriálizmus. Mi azonban mégis kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy *a mammonizmus elleni harcra csak azoknak a mozgalmaknak és irányoknak van meg az erkölcsi jogosítványa, amelyek – anélkül, hogy igazságos anyagi érdekeikről lemondának, – függetlenül tudják magukat attól, ami ellen küzdenek, amelyek tehát megfelelő szabadsággal tudják felvenni ezt a harcot.*

Azt mondhatjuk, hogy a szociálizmus merőben áldozatává vált a történelmi materiálizmusnak. Pedig meg vagyunk győződve arról, hogy a történelmi materiálizmust a szociálizmus kezdettől fogva nem tekintette egyébnek, mint agitációs eszköznek. Ezt igazolja az a tény, hogy a szociálizmus klasszikusai: Marx és Engels sohasem fejtették ki ezt az elméletet, vagy tant azzal a komolysággal és nem vitték keresztül tanításaikon azzal a következetességgel, amelyet pedig elvárhattunk volna tőlük, különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy erre a tanra szakadatlanul visszatérnek és szakadatlanul hivatkoznak. Azok pedig, kik, – mint Kautsky – ezt megkísérlik, mint epigonok csak azért teszik, mert kényszerítve érzik magukat esküdni a mesterek szavaira. A szociálizmus nagy klasszikusai kezdettől fogva érezték, hogy a történelmi materiálizmus olyan nagy belső ellenmondásokat hordoz magában,¹⁶ amelyeket mint kifejezetten racionálista tudósok be nem vallhatnak, miután azonban kezdettől fogva jó agitációs eszköznek bizonyult, el sem ejthetnek. *Mint agitációs eszköz azonban addig alkalmazták és használták, mígnem teljesen ellenük fordult és a puszta fizikai élet áldozatává tette őket is és híveiket is.*

A szociálizmus mindinkább elejtette a történelmi materiálizmust, mint elvei, mint igazságot, de viszont mindinkább kihasználta azt a gazdasági osztályharc céljainak a szolgálatában, mint eszközt. Marx kezdetben, ifjúkori filozófusi éveiben még – a Hegel filozófiájának megfelelően – azt az igazságot hordozta, hogy *a történet, tehát a társadalom nem a dolgok bizonyos statikai rendszere, hanem az egymásra ható*

¹⁶ A szellemi tényezőktől megtagadja az elsődleges jelentőséget, mintha azok a mindenkori gazdasági viszonyoknak csak utána kullognának és mégis gyakorlatilag, a terror mellett, a szellemi meggyőzéstől, az agitációtól várja az új társadalom kialakulását.

dinámikus processzusok szövedéke, amint azonban a történelmi materiálizmus mindinkább agitációs eszközzé vált, az jött ki belőle, hogy *a történet és a társadalom ugyanazt a befejezett természeti rendet mutatja, amelyet a természettudósok a természeti életben megállapítottak, tehát minden puszta fizikai okokra vezethető vissza*. Ez a gondolkozásmód az embert egészen az animálitás szférájába rántotta le s ez meg is felelt a történelmi materiálizmus intencióinak, mert az ember így alkalmasabbá vált az osztályharc minden tekintet nélküli megvívására, miután csak zsákmányától megfosztott vadnak érezte magát s így lelkiismereti furdalás és erkölcsi felelősség nélkül támadhatta és marcangolhatta azokat, akik prédára leső útjában feltartóztatják. A történelmi materiálizmusnak ezeket a kérlelhetetlen következményeit, – amint, látni fogjuk, – az orosz kommunizmus vonta le a fenevad vérengző bosszúállásával.

Ha ezeket a szempontokat végiggondoljuk, akkor a szociálizmus elveszíti azt a belső erkölcsi értékét, amit a kereszténységre nézve jelent, mint olyan mozgalom, amely a figyelmét radikálisan a szociális kérdésre fordította. A szociális kérdés a szociálizmusra nézve egészen elszűkül, miután az egyetlenegy osztálynak: a munkásosztálynak a kérdésévé lett s egyetlenegy osztálynak: a munkásosztálynak és az ehhez az osztályhoz tartozóknak az érdekét szolgálta és szolgálja, bár ezeket is csak addig, amíg ehhez az osztályhoz tartoznak, amint azonban ebből a társadalmi osztályból kiesnek, megszűnik minden közössége ezekkel. *Ime, a viláगतalakításra törő szociálizmusból így lett egy ugyanolyan önző és kapzsi érdekközösség, aminők a kapitálista érdek-csoportok*. Egy önző és kapzsi érdekközösséggé lett, amelyben a szociális kérdés ösztönzője és mozgatója nem a gyöngék iránti szeretet, hanem az erősebbek elleni gyűlölet. *És így lett a világ-átalakítás igényével fellépő szociálizmus puszta bérharccá, amelynek célja is, igazsága is csak a nagyobb bér, aminthogy a kapitálizmusnak is a célja is és az igazságai is csak a nagyobb profit*.

Bár kétségtelen dolog, hogy a szociálizmus még ebben az elnyomorodott alakjában is végzett és végez a munka kényszere alatt szenvedő ipari munkásság érdekében (pl. a munkaidő és a munka egészségesebb végzése körül) olyan

szolgáltatokat, amelyek minden keresztyén ember szívét örömmel és hálával töltik el, még sem tudunk lemondani arról az Isten Igéjéből nyert keresztyén igazságunkról, hogy *minden szociális és gazdasági törekvésnek csak akkor van egyetemes érvénye és jogosultsága, ha minden előbbi törekvésekkel szemben a nagyobb és átfogóbb igazságot képviseli és szolgálja.*

Értsük meg jól a dolgot. A keresztyén theologia tiltakozik az ellen, hogy a keresztyénséget, bármelyik keresztyén egyház, harcba vigye azok ellen a gazdasági és szociális törekvések ellen, amelyek a munkásság *igazi emberi érdekeit* szolgálják, de tiltakozik az ellen is, hogy ezeket az érdekeket bármely irány és törekvés olyan módon szolgálja, hogy azzal a munkásságot lealjasítsa, mert minden fenntartás nélkül valljuk, hogy: „...mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall” (Mk. 8 : 36).

Úgy van! A korgó gyomor és a kenyér gondja brutális gond és brutális fájdalom, de brutális uton is tehát csak kevesek juthatnak hozzá ahhoz, hogy a megnyert kenyeret és a telt gyomrot gondtalanul élvezzék. *Mert ha brutális úton, ma, az éhezők ülhetnek a terített asztalhoz és a ma telt hassal kérődzők jutnak ugyanabba a nyomorba, ez ugyan nem mindegy a ma keservesen éhezőkre nézve, de így a mai szociális és gazdasági helyzet ismét csak változatlanul ugyanolyan bűnös és igazságtalan marad, mint a tegnapi volt, ha csak nem helyezkedünk a bosszú és a gyűlölet álláspontjára és azt nem valljuk: úgy kell, bűnhődjenek!* Erre az álláspontra azonban sem maga az élő keresztyénség, sem az igazság szolgálatába álló theologia nem helyezkedhetik, mert valljuk, hogy Isten ezt a világot úgy teremtette, hogy ebben minden embert felruházott nem azzal a joggal, hanem azzal a kiváltsággal, hogy ennek a földnek minden javaiban részes legyen, mert „...felhossa az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak”. (Mt. 5 : 45.) *Az Isten szeretetének ez az egyetemlegessége arra kell kötelezze a keresztyén gondolkozást, hogy csak azokra a szociális és gazdasági törekvésekre üsse reá a maga hitelesítő pecsétjét, amelyek betöltik a szeretet nagy parancsolatát.* Azt a parancsolatot, amely a keresztyén szociologia egyetlenegy alapja.

7. A szociálizmussal is, nagyon rövid idő alatt, az történt, ami minden emberi kezdeményezéssel és nagyot-akarással minden időben történt és folytonosan történik: előregedett, elveszítette belső rugékonyságát, elevenségét és erélyét. És ez az előregedési folyamat a szociálizmusban, aránytalanul rövidebb idő alatt ment végbe, mint más emberi kezdeményezésekben általában. Ennek a jele az a sok különféle árnyalatú törekvés, amely a szociálizmusból nőtt ki, de amely egyszersmind a szociálizmus romjain is nőtt fel. Ezek közül csak kétőt: *a bolsevista kommunizmust* és *a fascizmust* említjük, mint amelyeknek ma világjelentőségük van.

Nézzünk szembe előbb a bolsevista kommunizmussal. Itt, is előbb tisztázzuk a fogalmat, amely ebben az öntudatosan használt jelzős viszonyban rejlik: bolsevista kommunizmus. *Különbséget kell tennünk általában a kommunizmus és ennek oroszországi formája: a bolsevizmus között.* A kommunizmust lehet egész általános értelemben venni, mint olyan mozgalmat, amely a közösségi életet teljes következetességgel kísérelte meg megvalósítani a történelmi élet folyamán. Vagy lehet szűkebb értelemben venni, mint a történelmi materiálizmus alapján felépített szociális mozgalmat. Az orosz bolsevizmusban azonban a kollektív élet diktátorikus formában érvényesül. Ezért helyes az orosz kommunizmust bolsevista kommunizmusnak nevezni, hogy merőben sajátos mivoltát a névben is kifejezésre juttassuk.

A bolsevista név még az 1903-ik évből ered, amikor az orosz szociáldemokrácia két frakcióra szakadt: a mensevikiek, azaz a „kisebbségiek” és bolsevikiek, azaz a „többségiek” pártjára. A „bolsevik” név jelenti a többségit egyrészt abban az értelemben, hogy a pártgyűlésen többséghez jutott párt, de jelenti abban az értelemben is, hogy a radikális forradalmi követelések terén a legmagasabb, a legtöbb (maximális) követeléssel ezek léptek fel.¹⁷

Nem tartozik a mi feladatunk körébe, hogy lépésről-lépésre felmutassuk, hogyan ragadta kézbe a bolsevik kommunista párt a hatalmat Oroszországban. Ezt a történelmi kérdést

¹⁷ Weber Henrik: Az orosz forradalom és az európai proletárság. Ford.: Pogány József. Bp. 1917. Népszava kiadás, 31. és kv. lapokon.

tehát mellőzük, csupán annyit állapítunk meg, hogy a bolsevik kommunizmus uralomra jutását az 1917-iki októberi forradalomra teszik, ekkor vetette meg a szovjet-állam alapját Lenin, mint a kommunista és kormányzó párt elnöke. Ettől az időtől fogva, a mai napig a szovjet, valamint az emögött álló bolsevik kommunista párt annyira összeforrott a Lenin nevével, hogy Stalin, a diktátura mai feje a bolsevik kommunizmust egyenesen *leninizmus*-nak nevezi. Valóban a bolsevikiek az októberi forradalom óta annyira elszakadtak a tulajdonképpeni szociáldemokráciától, hogy ma, Stalin-nak nem egy nyilatkozata szerint,¹⁸ a két párt közötti viszony annyira ellenséges, mint akár a kommunista párt és a polgári társadalom közötti viszony. De ha így is áll a dolog, a kommunizmus a marxizmustól mégsem szakadt el, sőt! kommunista tudósok szerint: *a kommunizmusnak a marxizmus nélkül nincs világnézete.*¹⁹

A kommunizmus ideológiáját tehát egyenesen a marxizmusban kell keresnünk. Stalin szószerint azt mondja ide vonatkozólag: „A leninizmus a proletár forradalom és az imperializmus korának a marxizmusa. Vagy pontosabban mondva: a leninizmus általánosságban a proletár forradalom teoriája és taktikája, közelebbről pedig a proletár diktátura teoriája és taktikája.” Ebből a nyilatkozatból láthatjuk, hogy a bolsevista kommunizmusnak az eredetét is és létének alapját is a marxizmus képezi. Azonban kommunista iratok olvasása közben azt az egészen egyéni benyomást nyertem, hogy a marxizmus számító racionalizmusa egymagában nem lett volna elég-

¹⁸ *Stalin: Probleme des Leninismus* (I. II, kötet). *Marxistische Bibliothek. Werke des Marxismus–Leninismus, Band 5, I. II. Folge*) Wien–Berlin, Verlag für Literatur und Politik, 1929. Zweite Folge 68. és kv. lapokon. *Stalin beisméri, hogy az aktiv mensevikiek mind börtönben vannak, valamint a szociális forradalmi párt hívei is. Ugyancsak beisméri, hogy a német polgári lapok „tárgyilagossabbak” és „tisztességesebbek”, mint a szociáldemokrata lapok. Ezek a tények jellemzik a bolsevista kommunizmus és a szociáldemokrácia közötti viszonyt.*

¹⁹ *Dr. I. Iljin: Welt vor dem Abgrund.* Politik, Wirtschaft und Kultur im kommunistischen Staate. Nach authentischen Quellen. Ein Sammelwerk, bearbeitet und herausgegeben von Univ. Prof. Dr. Iwan Iljin, früher Moskau. Eckart-Verlag, Berlin–Steglitz, 1931. 15.-ik lapon.

séges az orosz munkás-tömegek megnyeréséhez. Kellett ide is valami izzó szenvedélyesség, valami chiliásztikus elragadtatás, amit ugyan nem találunk fel a Stalin irataiban, de ami rendkívüli erővel tör elő a Lenin nyilatkozataiból és beszédeiből. Azok mögött a nagy szavak mögött, amelyek a kommunizmus frazeológiáját alkotják, valóban lüktet valami tüzes élet, „az új föld” eljövetelén csüggő olthatatlan reménység, a proletár-kommunista világforradalom új érájának lángoló váradalma, valami legyőzhetetlen hit az új világ-organizáció ama lehetőségében, amelyet kizárólag csak a bolsevista kommunizmus tud megvalósítani. Tele van ez a kommunista váradalom valami nagy türelmetlenséggel, az eget-ostromló titánizmus azonnal és mindent elérni akaró, meg nem álló forradalmiasításra törő feszülő erejével. A szakadatlanul explozióban élő Lenin gyújtó csóvákat hány a világ minden részébe, háborút hirdet az egész kapitalista világ ellen, hogy a proletáriátus törét beledöfje a burzsoá és a világ-tőke szívébe, hogy minden akadályon keresztül győzelemre vigye a proletár világforradalmi zászlaját. Ha a kommunizmusnak a világ forradalmiasítására és a világ új organizálására fordított erejét nézzük, el kell ismernünk, hogy annak az agresszív kisebbségnek, amelyből előtör ez az erő, akkora az aktivitása, hogy ma, világszerte, ehhez fogható nincs. Fájdalom, hogy ma semmiféle szervezet, semmiféle irány és mozgalom akkora bátorsággal, minden kockázatot vállaló akkora határozottsággal és hősiességgel nem képviseli a reábizott ügyet, mint a bolsevista kommunizmus. Ezeknek a kollektív lelki erőknél és különösen, ezek rendkívüli intenzitásának a felismerése készített némelyeket arra, hogy a bolsevik kommunizmust egyenesen *vallásnak* nevezzék. Sforza szerint, a leninizmus „vallás” és mint ilyen ég „a gazdasági megtérési kórság becsvágyától”; vallás, amely részvét és bűnbánat nélkül, üldözi mindazokat, akik az ő új igazságának ellene vannak; vallás, amely nem bánja, hogy az életnek annyi örömét és szépségét elpusztítja is, de megalkuvás nélkül küzd a jövő paradicsomáért, amely már ezen a földön megígértetett és ezt annyira sóvárogja, hogy ennek heve csak úgy fokozza az erőszakosságát.²⁰ Iljin,

²⁰ Carlo Sforza: Gestalten und Gestalter des heutigen Europa. Deutsch von H. Reisinger, 1931. S. Fischer, Berlin, 369.-ik lapon.

az egykori moszkvai professzor szerint, a bolsevista kommunizmus egészen sajátos isten-nélküli „vallás”, amelynek ugyan nincs semmi mondanivalója a kegyelemről, a váltságról, az üdvösségről, az erényről, de annál nagyobb benne a földi célkitűzés ereje: valami fanatikus megszállottsággal tör előre, elpusztítani, megsemmisíteni ezt a világot, hogy egy új szociális létet, új gazdasági-materiális boldogságot és egyszerűs mind új embert és földet teremtsen a régi helyébe.²¹ Ez a vérbosszútól lihegő, egy kizárólagosan uralkodó fixa ideától hajtott, a saját értelmi számításaitól és terveitől, mint valami démonoktól megszállott fanatikus embertípus, amelyet a bolsevizmus termelt ki, merőben ismeretlen az emberiség történetében. Ennek pedig prototípusa, aki minden időben az is marad: Lenin, akit már életében is, de halála után is, hívei csaknem vallásos tiszteletben részesítenek.²²

A bolsevista kommunizmust azonban csak bizonyos átvitt értelemben, csak lélektani érvényesülésének és lefolyásának formájában lehet és szabad vallásnak nevezni, azonban lényegében, tehát tartalmában, igazságában, tehát irányában, lelkületében, tehát erkölcsi minőségében, merőben ellentmond minden vallásnak. A gyilkos robbanó-szerek is égnek, lobognak, világítanak, lángolnak és tüzeket gyújtanak, de jajj annak, aki ezeknek közelében akar melegséghez, élethez, táplálathoz és világossághoz jutni! A bolsevista kommunizmust, ha vallásnak nevezzük, akkor azt csak az Istent csufoló, a szeretet parancsát megvető démonok vallásának nevezhetjük.

De nevezhetjük a kommunizmust *a materiálizmus vallásának* is. Ha a bolsevista kommunizmus vezetői azt vallják, hogy ők a marxizmus történelmi materiálizmusára építették fel világnézetüket, gondolkozásukat, életüket és gyakorlati állampolitikájukat, nekünk ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy a történelmi materiálizmus álláspontjáról lesiklottak. A történelmi materiálizmus ugyanis még csak azt vallotta, hogy nem absztrakt szellemi tényezők, hanem a gazdasági viszonyok a történet igazi mozgatói. (Ebből a történetmagyarázathoz ugyan, – amint arra már reámutattunk, már a szociáldemokrácia agitációs eszközt csinált.) Azonban a tör-

²¹ *Iljin*: Welt vor dem Abgrund, i. m. 16. lapon.

²² R. G. G. II. kiadás, III. Band, 1577.

ténelmi materiálizmusnak eredeti formájában, semmi köze nem volt semmiféle metafizikai materiálizmushoz, tehát semmi köze nem volt a Büchner, Vogt és Moleschott által képviselt vulgáris materiálizmushoz.²³ A bolsevista kommunizmus materiálizmusa tökéletesen fedi ezt a vulgáris materiálizmust, amelynek alaptételét így fogalmazhatjuk meg: *a szellem az anyag funkciója*. Ennek a közönséges materiálizmusnak a hatása érzik a bolsevista iratok minden során. A szellemi javakat – a jobbik esetben – édes, szentimentális frazeológiának, – a rosszabbik esetben pedig – „vénasszonyoknak való ideológia”-nak nevezik. A munkásnak csak kenyér, ruha és hús kell. A proletáriátusnak csak földi javak kellenek, és pedig korlátozás nélkül és azonnal. Ezek a Lenin ítéletei és követelései.²⁴

Természetesen „az új ember” nevelésére a materiálista világnézet nem elégséges. A diktátorikus” eszközöket itt is igénybe kell venni. Mindenekelőtt sutba kell vetni az egész polgári pedagógia egész lomtárát és az új ember nevelésére merőben új módszereket kell alkotni. Az új nevelésnek mentnek kell lennie minden előítélettől: a vallástól, amelyet az igazi kommunista semmiképpen sem egyeztethet össze az ő saját kommunista meggyőződésével, a polgári moráltól, a hazaszeretettől. Meg kell menteni az ifjúságot a családi neveléstől, amelyet a kommunizmus nevetségesnek nyilvánít, miután nem egyéb, mint a szülőknek az az igénye és törekvése, hogy saját bornirtságaikat reá erőszakolják gyermekeikre. A gyermekeket tehát ki kell ragadni a családi körből, vagy mindenkorra, vagy pedig hosszabb időre. A jövő *nyilvános nevelése*, amelyet pedig merőben a kommunisztikus törekvések szolgálatába kell állítani. Az iskolákban a marxista szellemnek kell uralkodnia, vallásellenes propagandát kell folytatnia és a nevelésnek mindenben engedelmes eszközévé kell válnia a kommunizmusnak. Épen ezért az új embert *sokoldalúságra* kell nevelni, tehát nem lehet szakember. A kommunista nevelés *integrális nevelés*, abban az értelemben, hogy az egész embert minden irányban annyira ki kell ké-

²³ L. *Ragaz*: Von Christus zu Marx – von Marx zu Christus. HansHarder Verlag, Wernigerode am Harz, 1929. 52. és kk. lapokon

²⁴ *Ijjin*: I. m. 22. és kk. lapokon.

pezni, hogy a kommunista központnak, minden vonatkozásban, rendelkezésére álljon, Bucharin szavait idézem, Iljin után: Valaki tegnap még cipész, ma már pék, holnap pedig egy nagy szappanfőző igazgatója, holnapután pedig mint tudós fungál.²⁵ Ezt jelenti a kommunista sokoldalúság.

Ezzel az új szellemű új emberrel akarja a bolsevista kommunizmus a saját szociális és gazdasági törekvéseit megvalósítani.

8. Nézzük meg először a szociális törekvések lényegét.

Stalin, a leninizmus szellemében, különbséget tesz a kapitalista és a proletár demokrácia között. A kapitalista demokrácia a kizsákmányoló kisebbségek érdekeit, a proletár demokrácia a kizsákmányolt többség érdekeit juttatja kifejezésre. A társadalomban a demokrácia legmagasabb típusa a proletár-diktatura, amely egyszersmind a szovjet-hatalom állami formája is.²⁶ A demokrácia fogalmát azonban úgy, amint azt Stalin-nál találjuk, nem szabad abban az értelemben vennünk, amint az Európában ismeretes. Az európai-amerikai demokrácia fogalma jelenti azt a társadalom-politikai törekvést, amely biztosítja mindennemű közhatalomban a lehető legszélesebb néprétegek befolyását és mindennemű közhatalmat a legszélesebb néprétegek érdekeinek a szolgálataiba állít. A bolsevizmus egyetlen társadalmi osztálynak: a munkásnak a szolgálatában áll, tehát egyedül ennek az osztálynak van joga élvezni a kollektív társadalom javait, sőt! egyedül ennek a társadalomnak van joga az élethez. Végig tanulmányoztam a Stalin könyveit abból a szempontból, hogy vajjon hol nyújt legalább valami kilátást arra, hogy *csak* elérkezik az idő, amikor a kommunizmus által elképzelt társadalomban is megszűnik minden exkluzivitás és egy egységes nagy emberi közösségben minden tag, kivétel nélkül, hozzájut azokhoz az életfeltételekhez, ahhoz az egyenlőséghez és azokhoz a szabadságjogokhoz, amelyek lehetségessé teszik minden ember számára azt az emberibb életet, amelyet ma még milliók és milliók nélkülöznek. *De nem találtam erre semmiféle utalást és biztatást*, ellenkezőleg, nem csak a bor-

²⁵ *Iljin*: Welt vor dem Abgrund c. alatt már idézett mű 31. és kk. lapokon.

²⁶ *Stalin*: I. m. (Zweite Folge) 11. lapon.

zalmas gyakorlatban, de a társadalom- és állampolitikai elméleteikben, megalkuvás nélkül hirdetik, hogy minden polgári osztálynak, amely kényre-kedvre alá nem rendeli magát a proletár-diktáturának, el kell vesznie, meg kell semmisítenie, mert nincs joga az élethez, sem a hatalom közösségében, sem azon kívül. *Itt van a nagy schizma*, amelynek azonban meg kell szünnie, de csak abban az értelemben, hogy a proletár-diktáturán túl, – vagy kívül – szakadtaknak el kell pusztulniuk.²⁷ Lenin szerint a kommunista a „kőkemény ember”, abban az értelemben, hogy semmiféle részvétet nem érez és minden esetben „csonttörő politika”-t folytat, hogy mindent, ami neki ellentmond, a lába alá taposson.²⁸ „Nekünk senkitől sem kell tanulni”, –mondja egy vezető kommunista²⁹ s ezzel azt fejezi ki, hogy a valódi kommunista sem morális, sem politikai értelemben nem ismeri a „jó”-t és a „rossz”-at, hanem csak azt, ami hasznos és ami célszerű. Jó azonban az, ami az ellenségnek árt és rossz, ami a diktáturának árt. Ezért megengedett minden, ami a diktáturának használ, tiltott minden, ami az ellenségnek használ. A polgárháború megengedett és jó, ha a proletáriátus folytatja a burzsoa ellen és ha árt annak, rossz azonban, ha a proletáriátusnak árt. Amikor egy naiv kommunista csoport megkérdezte Lenin-től: mi a kommunista morál, így felelt: gyilkolni, pusztítani, darabokra törni mindent, ha az a forradalomnak használ.³⁰ Valami meglepő dolog, hogy aránylag rövid idő alatt micsoda nagyszabású és gyilkos kommunista methológiát dolgoztak ki a proletár-diktátúra győzelme érdekében, és micsoda raffinált módokkal üzik nemcsak az orosz, hanem az egész világ társadalmán belül ennek a methodológiának megfelelő propagandát és micsoda borzalmas kegyetlenségekkel agitálnak a proletár-diktáturán kívül állók ellen. Itt csupán Bessedowsky-nak; a volt szovjet követnek az emlékirataira³¹ hivatkozom, ahol az

²⁷ *Iljin* i. m. 37.

²⁸ *Iljin* i. m. 37.

²⁹ *Iljin* i. m. 35.

³⁰ *Iljin* i.m. 37.

³¹ Grigorij *Bessedowsky*: Im Dienste der Sowjets. Erinnerungen. Deutsch von N. von Gersdorff, Goeshlein et Co. Leipzig–Zürich. Ennek a könyvnek a második kötetét kell látnunk, Bessedowsky: Den Klauen der Tschecha entronnen. Erinnerungen c. művében, amely megjelent ugyanazon cégnél 1930-ban.

embertelen tömegmészárlásoknak rettenetes eseteit olvashatjuk.

A polgári társadalomnak ezt az embertelen eltörlését – mondják – nem a hivatalos állami hatalom, hanem a kommunista párt végzi. Ez azonban bírói hatalommal rendelkezik. És itt van a kommunizmus erkölcstelenségének egész mélysége. Egyetlen legális párt lehetséges csak, ez a kommunista párt. Ez a párt uralkodik, ennek a pártnak az exponensei kormányozzák az országot, tehát a tulajdonképpeni hatalmi tényező maga a párt. Minden gonoszságot mégis *csak* a párt végez, az államhatalom pedig mossa a kezét.

Nem tartozik a szociális törekvések ismertetéséhez, de viszont a szociális viszonyok jellemzésére nézve fontos a nők és a gyermekek helyzete. Erről a kérdésről azonban csak mélységes erkölcsi iszonyattal és borzalommal lehet beszélni. Hiteles kommunista nyilatkozatok százai állanak előttünk az Iljin könyvében, amelyek mind arról tesznek bizonyosságot, hogy a sokat emlegetett egyenjogúsítása a nőknek a szovjetunióban, tényleg csak azt jelenti, hogy a női nem ebben az országban valami oly borzasztó testi és lelki nyomorban él, amilyenben még nem jutott a nő a világtörténelemben.

A házasság még fennáll, de csak kicsufolt formájában. Jellemző ebben a tekintetben a kommunista professzornak Goichbarnak a házasságról adott definíciója: „Die Ehe ist ein Institut für bequemere und weniger gefährliche Befriedigung der sexuellen Bedürfnisse”. Az általánosan vallott kommunista elv szerint, a férfi és nő között egyetlenegy viszony lehetséges: a szexuális viszony. Ezen a téren a nő semmiféle jogvédelemre nem számíthat. A házasságkötés és felbontás – száz meg száz példa bizonyítja, – egyszerű bejelentés, és óránként követhetik egymást a házasságkötés és elválás. A női becsületét védő nő a „polgári” gondolkozás vádjá alatt megengedett üldözésnek van kitéve. A legborzasztóbb a munkásnők, a hivatalnok-leányok, tanítónők és a főiskolák női hallgatóinak helyzete. Egy német professzor megállapítása szerint: „Es ist ein vollkommener Rückfall in die Unordnung der grauen Vorzeit, aus der sich die Ehe und eine brauchbare Sexualordnung im Laufe der Jahrtausende entwickelt hat.”³²

³² *Iljin* „Sammelwerk”-je 472–487. lapokon.

Ugyanilyen megborzasztó a gyermekek helyzete. Sirnom kellett, amikor az elhagyott gyermekek borzasztó sorsát írja le Iljin könyvében dr. L. Axenoff. Írását pedig azzal fejezi be, hogy nincs ebben az előadásban egyetlen tény, de még egyetlenegy vonás sem, amelyet nem autentikus szovjet-forrásokból vett volna.³³ És ennek alapján most gondoljuk el, hogy Lunatscharsky szerint 1922-ben 9 millió ilyen gyermek volt az országban. Egy évvel később már 7 millióról beszélnek, azután még többet lealkudtak a szovjet-statisztikák, de dr. L. Axenoff ma is cca 2 és fél millióra becsüli ezeknek a számát. Az elhagyott gyermekek vagy egész, vagy félárvak. Ezek között még három évesek is vannak. Csatangolnak az utcákon, mint a gazdátlan kutyák. Lopnak, garázdálkodnak, sokszor mint valóságos rablóbandák dolgoznak. Éjjelre pedig seregestől szállják meg a lebontás alatt lévő házakat, még a lakott házak pincéit, lépcsőházait és az épülő házakat, a vasuti kocsikat, az istállókat, vagy a földhányásokat, üregeket és minden elképzelhető helyet, ahol irtózatosságot és borzalmas piszokban és rondaságban töltik az éjszakát. A járványok, a különböző fertőzések természetesen közöttük vernek elsősorban tanyát. A leküzdésükre egészen jelentéktelen kezdeményezéseket tett eddig a szovjet-kormány.

9. Ezek a szociális állapotok már mutatják a szovjet és a kommunizmus gazdasági törekvéseinek értékét is. Az elhagyott gyermekek egy része ugyan a család felbomlásának a következménye, de másik része az irtózatosságot leszegényedésnek és a munkanélküliségnek.

A gazdasági törekvésekkel nem kívánok sokat foglalkozni. Először azért, mert hiányoznak hozzá a megfelelő szakismereteim, de másodszer azért sem, mert elég számomra egy pár lényeges vonásra rámutatni, hogy azután az itt megnyilatkozó szellemet is megítélés alá vehessem.

Stalin-nak az a véleménye, hogy az európai kapitalizmus olyan krízisben van, amely legyőzhetetlen. Ez a krízis csak erősödni fog, de enyhülni nem. Ma még képes a munkásszót elnyomni, de a háború előtti stabilitását és egyensúlyát nem fogja visszanyerni. A kommunista termelést azonban

³³ I. m. 459–471. lapokon.

biztatónak és rendkívül ígéretesnek tartja, mert nem játszik benne szerepet a verseny és a haszon-hajhászat.³⁴ Az új kommunista gazdasági és termelési rend pedig az ú. n. *terv-gazdaság*. Ezen fog felépülni a jövő gazdasági rendje és társadalma. Ennek a gondolata már Marx-nál és Engels-nél is felmerült. Lényege abban van, hogy erősen centralizált és diktátorikus államformájánál fogva képes a szovjet-unió előre többéves gazdasági tervet készíteni s ezt lépésről-lépésre megvalósítani. Ez a tervgazdaság képes előre megállapítani a tőkebefektetést, a nyersanyagok felhasználását és a termelést. Ennek a tervnek a véghezvitelére hivatott az ú. n. állam-tervbizottság (Gosplan). Grinko³⁵ szerint, aki ennek a tervnek a főirányítója, a tervgazdaság a szociálista rendszernek épen úgy immanens alkotórésze, mint a kapitálista rendszernek a kiméletlen konkurrencia és a legyőzhetetlen termelési anarchia. Ez a tervgazdaság jelenleg öt évre szól, és – állítólag – az első két év rendkívül eredményt hozott, mert sikerült az ipari termés százalék számát a háboru előtti idők fokozatára felemelni.

Megtudjuk a Grinko könyvéből, hogy a szovjet óriási erőfeszítést végez, hogy az országot lehető gyors tempóban indusztriálizálja és elektrifikálja. Sok modern gyári üzemet építettek ki, vagy indítottak be. Azonban pl. az Iljin Sammelwerk-je arról számol be, hiteles adatok alapján, hogy sokan a bolsevista vezetők is már nevetségesnek tartják ezeknek a theátrális mutogatását a külföldi delegációk előtt. Stalin pedig elismerésreméltó tisztességgel ismeri be, hogy ipari haladásuknak csak *az üteme*, de nem *a színvonala* az, ami az európai-amerikai országokét túlhaladja.³⁶

Ami az európai sokszor nagyipari delegációk beszámolóit illeti, nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy ezeknek a nyilatkozatai sem érdekmentesek. Így pl. a német nehéz-ipar

³⁴ *Stalin*: I. m. 71.

³⁵ G. *Grinko*: Der Fünfjahrplan der USSR. Eine Darstellung seiner Probleme. Verlag für Literatur und Politik, Wien-Berlin, 1930. L. a Bevezetést.

³⁶ Szocialista fellendülés. Kapitalista világválság. Stalin beszámolója a központi bizottság munkájáról. Fordította Dornbusch Richard. A „Sarló és Kalapács” könyvtár 4. szám, 1930. Moszkva, 26.-ik lap.

nagy kapitálista termelői hatalmas rendelkezéseket vettek fel egyik ilyen látogatásuk alkalmával. Nem annyira az üzlet kedvéért, mert ez nem valami kedvező a rossz orosz valuta következtében, hanem politikai okokból, hogy a német nemzeti szociálista párt politikai esélyeit rontsák. Azzal pedig mindig tisztába kell lennünk, hogy a bolsevizmus és a kapitalizmus között akármilyen kétségbeesett elvi harc folyik, ha az érdekeik úgy kívánják meg fogják találni egymást. Ennyit érnek a kapitalista és a bolsevista elvek csupán!

10. Be kell vallanom, hogy most, amikor a kommunizmus theologiai megítélésének kérdéséhez fogok, le kell győznöm azt az erkölcsi felháborodást, amit annak iránya, szelleme és pokoli tetteinek garmadája bennem kiváltott. Tudományos feladatomnak megfelelően, arra fogok törekedni, hogy minden elfogultság és élesség nélkül és kellő objektivitással terjesszem elő mind azt, amit a keresztyén theologiai gondolkodás a kommunista gondolkozással szemben mint igazságot fölényes tisztasággal vall.

Többször kifejeztem már az én theologiai hallgatóim előtt, hogy a szociálizmus egyedül lehetséges következetes formája a kommunizmus, mert egyedül ez utóbbi merte kivonni a szociálizmusban rejlő prémiszák következményeit. Ma is vallom, hogy a szociálizmus csak a kommunizmus formájában következetes, azt azonban tagadom, hogy a kommunizmusnak az a formája, amelyet az orosz bolsevizmus rettenetes példában ábrázol előttünk, azonos lenne a szociálizmusból következetesen kifejtett kommunizmussal. Míg a szociálizmust úgy tekinthetjük, mint a mai szociális és gazdasági nyomor megnyilatkozását, addig a bolsevista kommunizmust úgy kell tekintenünk, mint mindazoknak az isten-ellenes, földalatti erőknél a felszabadulását, amelyeket a bűnbeesett ember évezredek óta kitermelt. A bolsevizmus az abszolút értelemben vett *szervezett agresszív hitetlenség*. Az a hatalmas vallás-ellenes propaganda, amely ma Oroszországban folyik, nem pusztán a fennálló politikai hatalom védelme érdekében történik, amint azt a szovjet kormány beállítja, hanem egyenesen a maximális kifejezése annak a démoni gyűlöletnek, amely a bolsevizmus által képviselt abszolút hitetlenségből folyik. A mi református hitvallásunk: a Heidelbergi Káté 5. kérdése szerint, az ember nem tarthatja meg a szeretet abszolút parancsolatját,

mert „természet szerint hajlandó” Isten és felebarátai gyűlölésére. Isten azonban az ő abszolút kegyelméből következő szuverénitásával, a Szentlélek által, az embert beoltja a Krisztusba, hogy újjáteremtse és az ember természet szerint való hajlandóságait megöldökölve, benne helyreállítsa az elvesztett istenképiséget. *A bolsevizmusban élő abszolút hitetlenség, valami csodálatosan intenzív agresszivitással pedig arra tör, hogy az embert minden korlátozás nélkül megtartsa ebben az Istent és felebarátait gyűlölő „természet szerinti hajlandóságaiban”.*

Miután az embert pusztá természeti lénynek ismeri és fogja fel, ebből következik, hogy az ember-nevelés a leplezetlen, nyers természeti ösztönök kifejlesztésében áll. Ebbe az abszolút naturálizmusba folytonosan belezeng a Rousseau alap gondolata: Minden jó, ami a természet kezéből kikerül és minden rossz, ami az ember kezéből kerül ki. Az embert, úgy, amint azt a polgári társadalom kezéből átveszi, nem azért kell a kommunizmusnak elpusztítania, mert „polgár”, hanem azért, mert *a társadalom produktuma*, már pedig a bolsevista kommunizmusnak csak a meztelen természeti ösztönökkel felruházott ember kell. Ennek az abszolút naturálizmusnak az irányban azonban *kettős törést* követ el. Először is a feltétlen önzésnek szabad utat enged a természeti ösztöni élet irányában, de már a termelt javakkal való korlátozatlan éleést csak annak a „kizsákmányolt kisebbség”-nek engedi meg, amely feltétlen engedelmességgel kiszolgáltatta magát a diktátúrának. Nincs az a „kizsákmányoló” kapitálista rend, amely a termelt javakkal való éleést- oly kizárólagossággal kezelné, mint a bolsevista kommunizmus. A másik törést ott követi el, amikor az ember érvényesülésének szabadságát oly szűk térre szorítja, hogy *egyenesen megöli a személyes-individuális életet, tehát az emberi életnek a legnagyobb terét tökéletesen kizárja az élet lehetőségek közül.* Ezt az elvet oly könyörtelen következetességgel viszi keresztül, hogy a maga közösségéből még azokat a bolsevista nyelven, „földalatti”, azaz első, ősi elvtársakat is kész számüzni, mint pl. Trotzki, csak azért, mert merészelték és merészelnék személyes-individuális életet élni.

A bolsevista kommunizmusba beszervezett ember tulajdonképpen nem „ember”, hanem egy *szám*, vagy egy *atom*

minden szín és sajátosság nélkül. A kommunizmus diktátorainak lelkében az ember ideálja a *homonculus*, ez a kommunizmus boszorkánykonyhájában, a terror varázsvesszejével létrehozott mesterkelt lény. Az igazi szovjet ember az „átszervezett, átmechanizált és átracionálizált” emberi lény, amely az ő teljességében surlódás nélkül illik bele a proletár-diktátúra állam- és társadalom-rendjébe.³⁷ Ebben a társadalmi rendszerben az ember nem több és nem is kevesebb, mint egy gépalkatrész s feladatát is épen úgy kell betöltenie, mint a gépalkatrésznek.

Az embernek ez a beállítása teljesen megfelel annak a szociális rendnek, amelybe be van iktatva és amely maga sem egyéb, mint egy hatalmas gép. Tehát, amint az ember nem lehet személyes individuális lény, úgy a társadalom sem lehet valami szerves életet élő kollektivitás. *Nem hiába, hogy a szovjet állam a technikát és a gépet valósággal bálványozza.*

Az embernek és az ő közvetlen prolongációjának: a társadalomnak ez a valóban „átmechanizált” típusa, amely a bolsevista kommunizmusban előttünk áll, ismét csak annak az agresszív hitetlenségnek a következménye, amely az Isten által teremtett világot fejetetejére akarja állítani, illetőleg abban a balga hiedelemben, abban a mániákus illúzióban él, hogy az Isten által adott életet az ember, plusz nélkül, a kezébe tudja venni és azt kénye-kedve szerint alakítani is képes. Az élet nagyobb, mint az emberi értelem, nagyobb, mint maga az ember. Az életnek az ember nem ura, tehát az embernek nem áll a hatalma alatt az élet, azt sem el nem veheti, sem el nem törülheti, büntetés nélkül. Az embernek az életet Isten az egyéniség, a személyiség, a különböző képességek, arravalóságok, az egyéni charizmák kategóriájában adta, az életet tehát nem lehet büntetés nélkül elszinteleníteni. Az élet természetéhez hozzátartozik a differenciáltság, az a sokféleség, amelyben az életnek az igazi gazdagsága megnyilvánul.

Isten az életet személyessé tette, mert egyéniségeket teremtett és mint személyes életet akarja fenntartani és céljához juttatni. De személyes az a beszéd is, amelyet Isten szól, mert az ő szava mindig személyes megszólítás. És személyes az a viszony is, amelyben az embert önmagához és embertár-

³⁷ F. Liebig: I. d. 376.

saihoz kapcsolja. Ugyan bizony mi ingere van az olyan életnek, amelyben az ember gond nélkül, mint a jól kezelt báb dolgozik, táncol, de mindig ugyanabban a minden szabadságtól megfosztott szomorú és unalmas állapotban? Az ember *a gondban* bontja ki szárnyait, az embernek *a gondban* fejlenek ki legacélosabb erői. *A gondtalanság tehát csak úgy hoz áldást, ha azt megelőzte a személyes gond, aminthogy az öröm és a boldogság is csak akkor nevezhető annak, ha azt megelőzte az önmegtágadás és az önmeggyőzés.* De úgy a gondon, mint az önmegtágadáson és önlegyőzésen át kell mennie az embernek azért is, hogy önmagát és rendeltetését felismerje. *A perszonalizmus ellen folytatott bolsevista harcot a keresztyén embernek fel kell vennie és meg kell vívnia, mert különben az egész emberiség olyan rettenetes katasztrófának megye elibe, amelyben még nem volt része.*

A szociálizmus oldaláról állandóan halljuk azt a rendkívüli jajj-kiáltást, amely azt sürgeti, hogy meg kell menteni a munkást azoktól a veszedelmektől, amelyek a gép-szórnyetegekkel való állandó együttéléséből származnak, t. i. meg kell menteni a munkást attól, hogy lelke és élete elmechánizálódjék, hogy ő maga egy valóságos gép-emberré váljék. És ime! ma a kommunizmus, ezt a nagy jajj-szót, amely lelkiismeretünkbe vágott, egyszerűen eltörli és határozottan útban van az ember elgépiesítése felé. A bolsevista kommunizmus ezt a tényt azonban nemcsak bevallja, de a gép-embert egyenesen eszménynek nyilvánítja, amely felé haladnia kell a kommunista társadalomnak.

A keresztyén theológiának fel kell emelnie a tiltakozó szavát az embernek ez ellen az elmechánizálása ellen, jöjjön ez a törekvés akármely irányból, akár a kommunizmus, akár a kapitalizmus irányából. Tiltakoznia kell két okból. Először, mert a modern civilizációnak az a területe, amelyet az ipari gazdasági élet nyitott meg és tölt be, az emberi életnek ama síkjává vált, ahol a teremtés rendjétől elszakadt bűnös ember, az Isten szent akaratára való tekintet nélkül, embertársainak a számbavétele nélkül, könyörtelenül, határtalanul és felelősség nélkül érvényesíti önmagát. Már most gondoljuk el, mi lesz ebből az emberi társadalomból, ha az indusztriálizálás tovább és tovább halad, ha a technika és a gép az egész világtársadalmat a hatalma alá hajtja? Ebből egy olyan vi-

lág-titánizmus fejlődik ki, amely világ-hadjáratot fog indítani az ég ellen. Ennek a világ-viharnak rettenetes előjeleit látjuk az orosz bolsevizmus kitörésében.

De tiltakoznia kell az ember elmechánizálása ellen e rettenetes tényeket felismerő keresztyén theológiának másodsor abból a meggondolásból is, mert ha a munkának már az a racionálizálása, amely a kapitalista termelési rendszerben végbement, ha már ez elvette a *munkának az örömét*, mi lesz akkor, ha ez a munka-racionálizálás tetőpontjára jut és ha kapcsolatot teremt a szocialista tervgazdaság eszméjével?... *Én itt nem attól félek, amivel a kommunizmus fenyegeti ezt a mi társadalmunkat, hogy t. i. összeomlik az egész kapitalista termelési rend, hanem sokkal inkább attól, hogy bekövetkezik az a legnagyobb katasztrófa: a gépek molochjai alatt elvész az ember, mert elvesznek azok a szellemi-erkölcsi perspektívák, amelyek az embert eddig fölébe emelték minden kézzel csinált alkotásnak, és elvész az emberi szív életöröme, békessége, elvész minden, ami az ember részére az önmaga fölé való emelkedés lehetőségét biztosította.*

11. A kommunizmus theologiai megítélésénél nem térhetek napirendre ama nagy kérdés felett, amely minket, mint keresztyén embereket igen közelről kell érdekeljen, hogy t. i. az őskeresztyénségben ismert keresztyén kommunizmus és az általunk ma ismert kommunizmus között micsoda különbségek állanak fenn? Ennek a kérdésnek a kapcsán módunkban lesz a bolsevista kommunizmus sok olyan kérdését theologiai kritika alá venni, amelyeket eddig nem érintettünk.

Az Apostolok Cselekedetei-ről szóló bibliai könyv 4. részének 32–37. verseiben a következőket olvassuk: „A hívők sokaságának pedig szive-lelke egy vala; és senki semmi marháját nem mondá magáénak, hanem nékik mindenök köz vala. És az apostolok nagy erővel tesznek vala bizonytságot az Úr Jézus feltámadásáról: és nagy kegyelem vala mindnyájukon. Mert szűkölködő sem vala ő közöttük senki: mert valakik földek vagy házak birtokosai voltak, eladván, elhozák az eladottak árát. És letevék az apostolok lábainál: aztán elosztott az egyesek közt, a mint kinek-kinek szüksége vala. József is, ki az apostoloktól Barnabásnak neveztetett el (a mi megmagyarázva annyi, mint Vigasztalásnak fia) Lévita,

származása szerint ciprusi. Mivelhogy néki mezeje vala, eladván a pénzt elhozá. és az apostolok lábainál letéve.”

Kétségtelen dolog, hogy az ős-keresztyén életnek ez a kollektív formája a kommunizmusnak egyik faja. De, hogy mindjárt a kérdés lényegébe vágjunk, ez a kommunizmus minőségében ellenmondóan más, mint a szovjet-kommunizmus. A szovjet-kommunizmus a legbrutálisabb erőszakkal sajátít ki minden egyéni tulajdont és a legelszántabb terrorral öl meg minden egyéni kezdeményezést, gyilkolva, pusztítva vesz birtokba mindent, ami akármilyen módon jutott valakinek a birtokába. A keresztyén kommunizmus ezzel szemben a szeretet-kommunizmus, amelynek alapja az önmegtagadó és önfeláldozó testvéri szeretet, amely nem vesz, hanem boldogan ad. Míg ott a dolgokat mozgató indok a gyűlölet és a kapzsiság, itt meg a csordulásig telt testvéri indulat. Míg a bolsevista kommunizmust csak a terrorral és erőszakkal dolgozó diktátura tudja fenntartani, addig a keresztyén kommunizmust az önmegtagadó és önfeláldozó testvéri szeretet tartotta fenn.

Itt meg kell állanunk. Ez a szeretet-kommunizmus is azonban már a múlté. Még pedig nem akármilyen múlté, hanem ama kegyelmi időt kifejező múlté, amelyet mi theologiai nyelven „őstörténet”-nek nevezünk. Azé az „őstörténet”-é, amelyben érintkezett az idő és az örökkévalóság. Nemcsak Krisztusról mondhatjuk, hogy nem egy koré, hanem az örökkévalóságé, hanem ugyanezt mondhatjuk azokról az eseményekről, amelyek az Ige megtestesülésének idejére esnek. Nézzük bizonyos theologiai reáлизмussal ezt a kérdést és állapítsuk meg, hogy *a bűneset által megrontott világban csak ott és csak akkor: az Ige megtestesülésének csodás idejében állhatott fenn az őskeresztyén szeretet-kommunizmus.* Amiképpen Krisztusra és az apostolokra nem lehet mint példákra hivatkozni, épen úgy nem lehet az őstörténet eme eseményére sem hivatkozni mint példára, mert vallom, hogy *az, ami ott ment végbe, az nem állítható analógiába semmiféle korról, tehát nem, ismételve meg ebben a világtörténeti síkban, amelybe a mi korunk és a mi társadalmunk esik.*

Az őskeresztyén szeretet-kommunizmus azonban mint őstörténeti esemény is, amennyiben engedelmesen fogadjuk, a benne és a rajta keresztül hangzó Ige által befolyásolja ezt a mi keresztyén társadalmi életünket. De nem befolyásolja!

– mondhatja valaki és mondják sokan. Valóban! nem-mert az Ige befolyása elől más vonatkozásban is kitérünk, azzal szemben lázadozunk, annak útját elzárjuk.

Ez a szeretet-kommunizmus hatott tovább, a benne élő Ige által, amikor létrehozta *a keresztyén család intézményét*, amelyet a bolsevista kommunizmus ma szeretne minden áron robbantani. A keresztyén theologia azonban örökös effelett az intézmény felett, amely egyrészt mint szeretet-közösség, symboluma az egyháznak és az egyház által Isten országának, másrészt pedig az Isten akaratát képviselő, vagy legalább is arra ráutaló erkölcsi tekintély. Ezt az intézményt addig, amíg a Törvény-ben Isten akaratát tudjuk felismerni, semmiféle világmozgalom, semmiféle gazdasági, vagy társadalmi érdek kedvéért fel nem adhatjuk, feladnunk nem lehet.

És amíg a családi életet úgy nézzük, mint Istentől rendelt intézményt, addig *a magántulajdon* gondolatáról sem mondhatunk le, mert magántulajdon nélkül nincs család. Nem a családi élet gondolatából következik a család, vagy a család gondolatából a magántulajdon, hanem ez *a kettő korrelációban van egymással*. Tehát együtt és egyuttal vannak. A magántulajdon védelme épen úgy Isten törvényében van megalapozva, mint a család.

Súlyos tévedése a kommunizmusnak, hogy a szociális és gazdasági bajokat a magántulajdonnak tulajdonítja. Nem az a baj, hogy van magántulajdon, – a bűneset által megrontott világban mindig is lesz – hanem *az a baj, hogy meg nem tért emberek kezében van a magántulajdon*. Szociális és gazdasági vonatkozásban pedig az a baj, hogy egy olyan nem keresztyén társadalomban élünk, amelyben az emberek a magántulajdont csak saját magukkal való vonatkozásban tartják „szent”-nek, de nem tartják „szent”-nek az Istennel való vonatkozásban. *A magántulajdon szent, ha azt Istentől átruházott eszköznek tekintjük*, amint hogy a hatalom is akkor szent, ha azt Isten megbízásából nyertnek tudjuk venni és úgy tudunk azzal élni. Ha a magántulajdont így tekintjük, akkor az abból kifejlett tőkét is eszköznek fogjuk venni, amelyet Isten dicsőségére kell felhasználni. És ez a tőke-halmozásnak az egyetlen lehetséges korlátozása. *És nem a bolsevizmus, amelyet egy paradoxonnal, a legnagyobb tőkés társadalomnak nevezhetek, mert hiszen egy nagyon kis csoport ma nem egy tröszt-*

töt, hanem egy 150 milliós országot tart a saját érdekeltsége körében.

A magántulajdon keresztyén felfogásából következik, hogy ennek komoly érvényesítésével megszűnik minden gazdasági és szociális nyomor két legnagyobb átka: a kizsákmányolás és a fényűzés. A kapitalista társadalom irtózatos bűnét és ebből következő nyomort ez a két rákfene: a kizsákmányolás és a fényűzés okozza. A konkurencia és a profit-hajhászat, tulajdonképpen csak ezekből következnek, illetőleg ezek eszközei. A bolsevizmus gazdasági rendje először azon a ponton ragadott meg, hogy állításuk szerint gazdasági életükbe nem játszik bele sem a konkurencia, mert ennek nincs lehetősége, sem a profit-hajhászat, mert ennek meg nincs értelme. De csak első tekintetre, mert végeredményben szovjeten kívüli országok iparával az orosz tervgazdaság rendkívüli konkurenciát folytat, mert a pártba beszervezetteknek ez az érdeke. És ugyancsak ennek a párt-közösségnek a minél jobb életlehetősége a minél nagyobb profit-hajhászatra is reá-kényszerítette.

A megvadult konkurenciát és a kapzsi profit-hajhászatot csak akkor szüntethetjük meg, ha megszüntetjük ezek indokát: a kizsákmányolást, ezt pedig megszüntethetjük, ha megszüntetjük az őrült fényűzést. És ezen a ponton nincs mit szemére vetnie egyik társadalmi osztálynak a másiknak, mert különböző fokon pusztítja, rontja és rothasztja mindenki társadalmi osztály fiainak és leányainak szivét. Itt válik aztán az egész gazdasági kérdés erkölcsi kérdéssé, mert ezt a bűnt csak erkölcsi fegyverekkel lehet kiirtani, ezeket az erkölcsi fegyvereket pedig egyedül csak Isten-Igéjének ítélő és fegyelmező ereje tudja kezünkbe adni. Ahol van önmegtágadás, ott nincs fényűzés és ahol nincs fényűzés, ott nincs kizsákmányolás, még akkor sincs, ha van nagy termelés, mert ennek nagy hozadéka feleslegessé válik a tőkésre és a nagy felesleg nagy hiányokat és szükségeket fog megszüntetni. Ez az Isten Igéjének igazságn alapuló kötelező keresztyén logika.

És ezzel eljutottunk fejtegetéseink végére. Ez eddig theologiai kritikai munka volt. Ennek a kritikának nyomában kell következnie a keresztyén szociologia és gazdaságtan rendszeres felépítésének. Ez most nem a mi feladatunk. Azonban a mi feladatunk, hogy hangsúlyozzuk, hogy református keresz-

tyenségünkben fel kell ébreszteni a szociális érzéket, vagy helyesebben a szociális lelkiismeretet. Fel kell ébreszteni azt a fogékonyságot, amely képessé tesz a mások nyomorúságainak meglátására. „Tartozunk pedig mi az erősek, hogy az erőtelenek erőtlenségeit hordozzuk, és ne magunknak kedveskedjünk. Mindenikünk tudniillik az ő felebarátjának kedveskedjék annak javára, épülésére.” Adjunk ennek a parancsnak szociális értelmet, mert benne izzik a szociális igazság tüze és szikrája is. A keresztyén theologia parancsolólag követeli, hogy meg kell menteni az embert nemcsak az elmechánizálástól, hanem a szegénység és a nyomorúság fájdalmaitól és kísértéseitől is.

Meg vagyok győződve, hogy a szociális és gazdasági kérdés még csak a relatív megoldása sem lehetséges az evangélium nélkül, mert végeredményében nem a kapitalizmus és a kommunizmus állanak egymással szemben, hanem a kainita ethika: Avagy őrizője vagyok-é én az én atyámfiának? és a Krisztus főpapi áldozatának ethikája: És én ő érettük oda szentelem magamat! Döntenie kell a keresztyén embernek: vagy-vagy, harmadik lehetőség nincs, vagy ha van, a Sátántól van az!